

REDACTIONEEL

De uitrol van herstelrecht in het strafrechtelijke vertoog

Kansen en risico's

Renée Kool, Ivo Aertsen & Bas van Stokkom

Eigenlijk al sinds de beginjaren van de herstelrechtelijke beweging speelt de vraag of het herstelrecht zich meer in de mainstream van het strafrechtelijke systeem zou kunnen positioneren en een grotere rol zou kunnen spelen in strafrechtelijke debatten. Tegenstanders daarvan, de zogenaamde 'puristen', vinden dat het herstelrecht zich onafhankelijk dient op te stellen en weg moet blijven van dwang en bestraffende benaderingen. Voorstanders van een sterkere positionering binnen het strafrechtelijke systeem leggen meer nadruk op resultaten: binnen het strafrechtelijke systeem zo veel mogelijk schadevergoeding zien te realiseren, onder andere door het opleggen van herstelrechtelijke sancties. Sommigen vinden dat daarbij afstand moet worden bewaard van het klassieke strafconcept, de leedstraf. Lode Walgrave is daarvan een vertolker. Andere voorstanders definiëren de inspanningsverplichtingen die gepaard gaan met schadevergoeding als een straf.

Een representant van die laatste benadering is Christian Gade, filosoof én praktijkbeoefenaar. Onlangs schreef hij het artikel 'Promoting restorative justice as de jure punishment: a vision for a different future?'.¹ Volgens Gade houdt de herstelrechtelijke beweging zich te veel in de marge van het strafrecht op. De polarisering met het strafrecht draagt daar zijns inziens aan bij. Hij meent dat herstelrechtelijke opvattingen te weinig aansluiten op publieke denkbeelden over straf en pleit ervoor herstelrecht als een straf te beschouwen. Hij pleit ook voor meer samenwerking met organisaties in en rondom het strafrecht.

Herstelrecht in de mainstream

In dit nummer is een korte versie van Gades vertoog opgenomen dat eerder op de website van het European Forum for Restorative Justice werd geplaatst. Ook de reactie daarop van Tim Chapman, tot voor kort voorzitter van het European Forum, is opgenomen. Waar Gade kansen ziet om de perifere positie van het herstelrecht in de strafrechtelijke praktijk om te buigen, zodat herstelrechtelijke afdoeningen van misdrijven verder ingang kunnen krijgen, waarschuwt Chapman voor een potentiële teloorgang van het eigene van die herstelrechtelijke afdoeningen. We moeten niet toe naar gestandaardiseerde afdoeningspraktijken. Beide au-

1 Verschenen in *The International Journal of Restorative Justice*, 5(1), 37-54.

Renée Kool, Ivo Aertsen & Bas van Stokkom

teurs stellen herstellende waarden voorop, maar verschillen van mening over de vraag of herstelrecht kan worden opgevat als ‘straf’-praktijk. Bovendien vraagt Chapman zich af of de resultaatgerichtheid die Gade bepleit wel zo wenselijk is. De herstelrechtelijke dialoog is namelijk waardevol in zichzelf.

De redactie van het *Tijdschrift voor Herstelrecht* heeft de discussie tussen Gade en Chapman aangegrepen om aandacht te vragen voor de vraag hoe deze toenadering tussen herstelrecht en strafrecht te waarderen en hoe, met andere woorden, de strategische positionering van het herstelrecht kan worden opgevat. Deze discussie kan specifiek aanduiden waar herstelrecht voor staat en biedt ruimer zicht op de vraag welke verhouding tot het strafrechtelijke systeem te prefereren is. De stukken van Gade en Chapman werden vertaald en Jeroen ten Voorde, Vincent Geeraets, Ivo Aertsen en Bas van Stokkom voegden hun reacties eraan toe.

Volgens Jeroen ten Voorde mist het betoog van Gade overtuigingskracht, in het bijzonder wat betreft de uitwerking van het strafbegrip. Hij keert zich tegen de selectieve benadering van het door Gade gekozen ethische uitgangspunt van consequentialisme, waarbij het goede wordt vereenzelvigd met de goede gevolgen – de effecten of resultaten – van ons handelen. Ten Voorde benadrukt de noodzaak tot een machtskritische invulling van het strafbegrip, (juist) ook als het gaat om herstelrechtelijke arrangementen.

Ook Vincent Geeraets bekritiseert het consequentialistisch perspectief van Gade, een denkwijze die veel voorkomt binnen de herstelrechtelijke theorie. Die benadering vormt volgens de auteur een ‘verkeerde afslag’. De drijfveren van aanhangers van herstelrecht worden namelijk veel meer gekenmerkt door een principieel verlangen om fatsoenlijk om te gaan met misdaad, waarbij zowel daders als slachtoffers met respect worden behandeld.

Ivo Aertsen legt de nadruk op het eigen karakter van het herstelrecht en benadrukt de betekenis van rechtspluralisme, echter zonder daarmee terrein af te staan aan het strafrecht. Nadere aansluiting van herstelrecht op het strafrechtelijk vertoog is zijns inziens wenselijk, maar dat zou een uitbouw van herstelrechtelijke, morele leerpraktijken niet in de weg moeten staan. De semiautonome positionering van het herstelrecht ten aanzien van het strafrecht kan een neutrale ruimte voor moreel leren mogelijk maken. Tegelijkertijd waarschuwt ook hij voor de door Chapman gesignaleerde risico’s op het verloren gaan van de eigenheid van het herstelrecht bij verdere implementatie in het traditioneel strafrechtelijk vertoog.

Bas van Stokkom gaat op zoek naar een herformulering van het strafbegrip dat op een herstelrechtelijke leest is geschoeid. De nadruk in dat strafbegrip ligt op het ter verantwoording roepen en de morele opdracht van schuldinlossing. Hij meent dat de herstelrechtelijke beweging het zich niet kan veroorloven om voorbij te lopen aan alledaagse opvattingen over straf die gangbaar zijn op school en in het gezin. Ook daar geldt een straf als inspanningsverplichting om te leren en goed te maken, waarbij de gestrafte te maken heeft met een inbreuk op zijn vrijheden.

Modernisering van de Nederlandse strafvordering

Nu de modernisering van het Nederlandse Wetboek van Strafvordering op stoom is gekomen, is ook de toepassing van mediation in strafzaken in een stroomversnelling geraakt. Via de Innovatiewet Strafvordering is pilotwetgeving uitgezet waarin drie Nederlandse rechtbanken (Zeeland-West-Brabant, Gelderland en Overijssel) gaan experimenteren met een door de rechter uit te spreken eindezaakverklaring. Dat betreft echter een klein deel van de gevallen waarin mediation wordt betrokken bij de afdoening van strafbare feiten. Ook op het niveau van de politie, en sterker nog, binnen de door het Openbaar Ministerie aangestuurde buitengerechtelijke afdoening staat mediation in de belangstelling. Gelet op de noodzaak om strafbare feiten op een meer voortvarende wijze af te doen en daarbij rekening te houden met slachtoffers en hun belangen lijkt deze (rechts)politieke belangstelling ingegeven door instrumentele overwegingen, met een vleugje sympathie voor het achterliggende herstelrechtelijke gedachtegoed wellicht.

De trein van de modernisering van het Wetboek van Strafvordering (Sv) rijdt dus onverminderd door, met de daarin opgenomen mogelijkheid tot mediation in strafzaken (art. 573 Sv nieuw). Die ontwikkelingen worden besproken door Prisca Sijtsma en Renée Kool, die de invoering van een door de rechter uitgesproken eindezaakverklaring becommentariëren. De bijdrage van Jan Jasper de Vries sluit aan op deze ontwikkelingen. Hij vraagt aandacht voor het belang van mediation in de politionele fase en pleit voor het opstellen van een Aanwijzing met daarin de voor de politie gelegen bevoegdheid om (afgeleid van het vervolgingsmonopolie van het Openbaar Ministerie) lichtere strafzaken buiten het strafrecht te houden door te verwijzen naar mediation. Hij bestempelt deze vorm van mediation nadrukkelijk als buitengerechtelijke afdoening, zoals ook het geval is met het Halt-traject voor jongeren. Dat stimuleert de politie om niet zomaar zaken naar het Openbaar Ministerie ‘weg te zetten’ en kan een belangrijke bijdrage leveren aan de professionele autonomie van politiemensen.

Dat het herstelrecht in Nederland op de nominatie staat om te worden ‘opgenomen’ in het palet van strafrechtelijke afdoeningen is evident. Dat geldt niet enkel voor het Nederlands vertoog, ook elders lijken wetgevers en beleidsmakers het potentieel van het herstelrecht te hebben ontdekt. Dat geeft aanleiding tot vreugde én tot zorg. Het heersende maatschappelijk vertoog kenmerkt zich immers door individualisme, met daarin gelegen rechtsaanspraken jegens de strafrechtelijke overheid, die – zij het niet steeds, maar toch vaak – retributieve trekken kennen. Dat roept, zoals ook Ten Voorde terecht opmerkt, de vraag op of er voldoende maatschappelijk draagvlak is voor een (verdere) implementatie van het herstelrecht in het strafrechtelijk vertoog. Die waarschuwing klinkt, zij het vanuit een andere invalshoek, ook door in de kritiek van Chapman op Gade. Instappen in het opkomende retributieve vertoog kent het risico van *denaturering* van herstelrechtelijke praktijken. Het herstelrecht zal steeds over de schouder moeten blijven kijken, opdat toepassingen daarvan niet onder de instrumentele regie van het strafrechtelijk vertoog komen te staan.

Renée Kool, Ivo Aertsen & Bas van Stokkom

Tegelijkertijd zouden we de kans om herstelrecht deel te laten uitmaken van het strafrechtelijk vertoog niet moeten afslaan, mits een eigen invulling kan worden gegeven aan de strafrechtelijke reactie. Juist de repressieve tendens en overvraging van het strafrecht wijzen op de noodzaak tot inbreng van meer subsidiaire vormen van rechtdoen. Vanuit de praktijk klinkt de vraag daarnaar steeds duidelijker door, niet alleen vanuit het Openbaar Ministerie en de rechtspraak, maar ook van de zijde van de politie. Dat vraagt om een kritische bereidheid tot het aangaan van allianties tussen herstelrecht en strafrecht, waarbij een balans moet worden gevonden tussen de voor het herstelrecht kenmerkende relationaliteit en de voor het strafrecht vereiste eerlijke rechtsbedeling. De betekenis van het herstelrecht staat ook centraal in de oratie van Jacques Claessen, die Geert Corstens in dit nummer bespreekt. Jacques Claessen sprak zijn oratie uit bij de aanvaarding van de leerstoel Herstelrecht aan de Universiteit Maastricht op 4 november 2022.